

UDK 811.163.42
Pozvano izlaganje
Primljeno 23. 1. 2010.
Prihvaćeno za tisak 6. 7. 2010.

WAYLES BROWNE

Department of Linguistics
203 Morrill Hall, Cornell University
Ithaca, NY 14853-4701, USA
ewb2@cornell.edu

LINGVISTIČKI POGLED NA HRVATSKI JEZIK, NJEGOVO NORMIRANJE I MJESTO U DRUŠTVU

Najljepše zahvaljujem organizatorima na pozivu i na velikom trudu koji su uložili u organizaciju konferencije. Meni je inače drag ovaj žanr plenarnoga predavanja jer daje predavaču nešto više prostora i veću slobodu da izražava i razvija svoje ideje i mišljenja, pa i da se na poneku misao vraća tijekom predavanja. Ja se zaista bavim i općom lingvistikom i primijenjenom lingvistikom, a može se reći da se bavim i kroatistikom, jer sam posvetio niz godina radu u ovoj sredini te proučavanju i nastavi ovoga jezika. Još sedamdesetih godina prošloga stoljeća, naime, radio sam na Filozofskom fakultetu kao istraživač na projektu kontrastivne gramatike koje je vodio pokojni profesor Rudolf Filipović. Na kraju sam na istom fakultetu i doktorirao na temu sintaktičkih poredbi engleskoga i hrvatskoga jezika. S druge strane, na svojem matičnom fakultetu u Sjedinjenim Državama, tj. na sveučilištu Cornell usred države New York već više od trideset godina predajem opću i slavensku lingvistiku te slavenske jezike, uključujući i ovaj vaš. To sve kažem ne zato da bih istakao svoje zasluge, nego da objasnim svoje tako reći dvostruko gledište. Promatrao sam hrvatski jezik i zagrebačku lingvističku sredinu i izvana i iznutra. Slikovito rečeno, u meni možete vidjeti i bjelosvjetskoga *outsidera* i zagrebačkoga đaka.

Da vidimo onda što se može reći iz tih raznih perspektiva o pojmovima nazvanim u naslovu. Za opću lingvistiku svaki jezik može biti poučan. Svaki nam jezik pruža neku jedinstvenu pojavu ili sklop pojava. Tako možemo nešto novo naučiti, a zatim ćemo bolje priprmljeni prići analizi sljedećega jezika. Ni hrvatski tu ne zaostaje za drugim jezicima svijeta po doprinosu koji je dao našoj znanosti, pa bih želio iznijeti nekoliko konkretnih primjera.

Za semantiku je važno učenje o nesvršenim i svršenim glagolima, tj. o imperfektivnim i perfektivnim glagolskim aspektima. Tu su opreku najranije uočili istraživači ruskoga jezika, tako da su i opći lingvisti u početku tu vidjeli slavensku specifičnost i bili skloni vjerovati da je opreka po aspektu ista u svim slavenskim jezicima. Međutim, kad se bolje pogledalo, ispostavilo se da je kriterij za upotrebu nesvršenoga, odnosno svršenoga glagola jedan u ruskom i istočnim slavenskim jezicima, drugi u zapadnim slavenskim jezicima kao što su poljski i češki, dok hrvatski i srodni južnoslavenski jezici čine svojevrsan prijelaz između dviju krajnosti. Ako ste i sami učili ruski, onda znate da morate upotrijebiti nesvršeni aspekt u mnogim slučajevima gdje hrvatski zahtijeva svršeni glagol, ali ne i obrnuto.

Kada je riječ o fonetici i fonologiji, hrvatski i srodni južnoslavenski jezici poznati su po razlikovanju suglasnika *ć* i *č*, *đ* i *dž* te po prozodijskim obilježjima. Razlikuju se naime četiri akcenta, i to dugosilazni, kratkosilazni, dugouzlazni i kratkouzlazni. Akcenatski se sustav lako može razbiti na opreku po kvantiteti, dugi samoglasnici prema kratkim samoglasnicima, zatim na tonsku opreku, dakle silazni ton prema uzlaznomu tonu ili nemarkirani (tj. neobilježeni) ton prema obilježenomu. Fonolozi raspravljaju i o tome gdje se u riječi nalazi ta druga tonska opreka, na kojem slogu ili vokalu je takoreći usidren obilježeni ton. Problem za fonetiku glasi: kako opisati te samoglasnike i te akcente da bi se vidjelo kako se međusobno razlikuju i kako se ta razlikovanja uklapaju u postojeće teorije o fonetskim obilježjima. Problem za fonologiju bio bi u ovome: ako su to fonološki različiti fonemi u standardnom hrvatskom jeziku, kako to da ljudi koji u svom govoru ne razlikuju, recimo, “meko” *ć* i “tvrdo” *č*, ili možda ne razlikuju dosljedno silazne i uzlazne akcente, ipak sudjeluju kao punopravni članovi u društvu koje se koristi tim književnim jezikom?

Hrvatski je jezik sintaktičarima širom svijeta poznat po ponašanju enklitičkih oblika zamjenica i pomoćnih glagola. Znamo da enklitike teže drugomu mjestu u rečenici, ali je stvarnost mnogo kompliciranija od te puke konstatacije. Tu se, za razliku od dosad navedenih slučajeva, više ne koristim sintagmom “hrvatski i srodni južnoslavenski jezici”. Naime najbliže srodne jezike, srpski i bosanski ili bošnjački, razlikuje od hrvatskoga standardnoga jezika to što je u njima sintaktički faktor nesporno najvažniji u određivanju toga drugoga mjesta, dok je hrvatskom standardu važan i sintaktički, i fonološki kriterij. U standardnom hrvatskom se rado razbijaju sintagme, ili, bolje rečeno, u standardnom se hrvatskom rado razbijaju sintagme i stavljaju enklitike iza prve naglašene riječi. Tako nešto bilo bi nemoguće u drugim takvim srodnim južnoslavenskim jezicima kao što je slovenski i kao što je onaj ogranak hrvatskoga koji se gore u austrijskom Gradišću ili Burgenlandu govori, a u posljednje vrijeme sve više standardizira.

U hrvatskom postoji i jedna druga vrsta razbijanja sintagme koja isto tako u posljednjim desetljećima privlači pažnju sintaktičara. Radi se o razbijanju upitnih i odnosnih sintagmi. (Ili treba razbiti tu grupu suglasnika pa reći *sintagama*?) Ako me zanima Vaša dob, mogu Vas pitati: “Koliko godina imate?”, ali mogu pitati i ovo: “Koliko imate godina?” Dakle, upitna riječ *koliko* može se prebaciti na početak rečenice zajedno sa svojom dopunom *godina*, a može se prebaciti na početak i sama, bez te riječi *godina*. Da dodam i to da se riječ *godina* može prebaciti malo prema početku, ali ne sasvim, dakle, možemo pitati: “Koliko sada godina imate?” Naravno da postoje i druge mogućnosti, npr.: “Koliko godina sada imate?” i “Koliko sada imate godina?” Napominjem da se te dvije vrste razbijanja sintagmi mogu i kombinirati, pa dobivamo zanimljive izvedene redoslijede upitnih riječi i enklitika kao što su: “Koliko ste onda imali godina?”, “Koliko godina ste onda imali?” itd. I u ovom slučaju se standardni hrvatski razlikuje od slovenskoga jezika i čak od gradišćanskoga hrvatskoga, za koji se može reći da u stanovitom pogledu stoji između hrvatskoga i slovenskoga.

A sada na drugu temu: mjesto jezika u društvu. Za opću lingvistiku, kao što sam rekao, hrvatski jezik zbilja predstavlja nešto sasvim *sui generis* (a što se odnosi na svaki drugi jezik u svijetu, jer je svaki jezik jedinstven na svoj način). Međutim za sociolingvistiku, po mojem mišljenju, najvažnija je odlika hrvatskoga jezika upravo u tome što nije unikum, nego služi potrebama svoje društvene zajednice otprilike na isti način na koji to čine svi ostali jezici. U jednom predavanju prije nekoliko godina kontrastirao sam dvije perspektive ili dva pristupa koje sam uvjetno nazvao perspektiva kroatista i perspektiva primijenjenoga lingvиста. Koristio sam se onda nazivom *kroatist*, a moram reći da mi još nije sasvim jasno u čemu se razlikuju izrazi *kroatist* i *kroatolog*. Jesu li to dva termina s točno razgraničenim značenjem, ili je jedan možda stariji, a drugi noviji? Osjećaju li svi prisutni da im podjednako dobro pristaje epitet *kroatist* i titula *kroatolog*, ili već pravite razliku u koju ja još nisam upućen? Ako pravite dosljedno razliku, nadam se da se nećete osjećati tangiranima kad nešto kažem za kroatiste ili protiv kroatista.

Napominjem, nadalje, da upravo u Hrvatskoj već nekoliko desetljeća postoji brojčano jaka i aktivna grupa koja se zove Društvo za primijenjenu lingvistiku, a članovi toga društva bave se prilično širokim područjem, širim nego što je slučaj kod primijenjenih lingvиста u mnogim drugim zemljama. Tu je uključena ne samo nastava domaćega i stranih jezika nego i teme iz psiholingvistike, sociolingvistike i drugih podtipova lingvističke znanosti.

U mojem ranijem predavanju, dakle, suprotstavio sam pristup kroatista i pristup primijenjenoga lingvиста. Kroatist je sklon smatrati hrvatski jezik nečim što uopće nije nalik drugim jezicima, nečim što je bez presedana i bez premca.

U tome on čini, *mutatis mutandis*, isto što i polonist u Poljskoj, germanist u Njemačkoj, hungarolog u Mađarskoj, nacionalni filolog u Japanu i srednjoškolski profesor engleskoga u Americi. Svima je svojstveno, gotovo kao profesionalna deformacija, da gledaju na svoj jezik kao na nešto vječno, bespogovorno i Bogom dano i na nešto što nimalo nije nalik na ostale jezike.

Primijenjeni lingvist sa svoje strane svjestan je da jedan jezik funkcionira u svojem matičnom društvu manje-više na isti način na koji drugi jezik funkcionira u svojem društvu. Za njega hrvatski jezik u Hrvatskoj ima gotovo istu ulogu kao slovački jezik u Slovačkoj, mađarski u Mađarskoj i američki engleski u Sjedinjenim Državama. Razlike svakako postoje, korisno ih je istražiti, ali su drugorazredne u poređenju sa sličnostima. Bilo bi poželjno tu situaciju tumačiti čak đacima koji tek stječu svoja prva znanja o jeziku: naš jezik jest naš i razlikuje se od svih ostalih, ali svaki narod ima svoj jezik koji mu služi podjednako dobro kao i naš jezik nama, a iluzorno je tvrditi da je nečiji jezik objektivno bolji i dragocjeniji od nekoga drugoga.

Volio bih kad bi se ista spoznaja primijenila i na pitanje normiranja jezika. Svaki jezik koji služi potrebama jedne države, a i mnogi jezici koji služe manjim jedinicama u svijetu, u naše je vrijeme, bar u određenoj mjeri, normiran bilo *de facto* bilo *de iure*. To se normiranje obavlja u jednom slučaju tako što za to delegirani stručnjaci svjesno biraju jezična sredstva, a u drugom se slučaju provodi prešutnim konsenzusom književnika, izdavača, nastavnika i/ili drugih činitelja.

Kad je riječ o normiranju vlastitoga jezika, Hrvatska je nakon stjecanja nezavisnosti već gotovo dvadeset godina u mnogo povoljnijem položaju nego što je bila prije, pa treba zbog toga čestitati svim prisutnima, ili točnije svim prisutnim kroatolozima koji su iz Hrvatske. Više ne morate pitati nikoga iz susjednih zemalja niti se s njima dogovarati o tome kako ćete normirati jezik. S druge strane, nitko iz drugih zemalja neće pitati vas. To je, kao što kažem, novi položaj za Hrvatsku, pa će možda biti zanimljivo pogledati što se može naučiti na tuđem iskustvu, konkretno, na iskustvu jedne malo starije nezavisne zemlje, Sjedinjenih Američkih Država. To ne znači da predlažem amerikanizaciju vašega pristupa. Naprotiv, rekao bih, radi Boga, nemojte slijediti naš primjer! Preporučio bih radije da učite na tuđim pogreškama.

Sjedinjene Države su, kao što samo ime kaže, bivše kolonije Velike Britanije koje su prije oko dvjesto trideset godina zajedničkim snagama izborile nezavisnost od matične zemlje. Možda ste čuli priču o Bostonskoj čajanki, kad su građani mojega zavičajnoga grada Bostona bacili britanski čaj u more u znak protesta protiv poreza. Oporezivan je svačiji čaj, samo ne čaj jedne posebno privilegirane britanske kompanije koja je uživala monopol, pa i na temelju toga primjera vidimo koji je bio odnos britanske kraljevske vlade prema kolonijama.

Bio je, što bi se danas reklo, imperijalistički. Novostvorena sjeveroamerička zemlja naslijedila je engleski u svojstvu *de facto* državnoga jezika, koji doduše nije nikad usvojen kao takav *de iure*. Ali naši praoci nisu htjeli slijediti britanske norme. Neki su tako jako osjetili svoj novostvoreni američki identitet da su čak bilo ozbiljno ili u šali zahtijevali uvođenje novoga jezika za novu zemlju, na primjer staroga grčkoga ili hebrejskoga. Vi se možda pitate zašto su pomislili baš na stare klasične jezike. Odgovor leži u strukturi obrazovanja u tadašnjem društvu. Imali smo malo fakultetski obrazovanih ljudi. Amerika je onda imala oko 3,9 milijuna stanovnika, približno kao Hrvatska, ali je bio vrlo mali broj sveučilišta i svakako mnogo manje studenata nego što ima današnja Hrvatska. Fakultet bi završili uglavnom svećenici ili pastori, koji su morali naučiti grčki, latinski i hebrejski radi čitanja Biblije i crkvenih knjiga, te nastavnici, koji bi svladali tek osnove engleske gramatike i pravopisa. Moderni su se jezici vrlo slabo učili. Nova zemlja nije imala ni opće lingviste, ni teoretske lingviste ni one primijenjene. Imala je samo jednoga znanstvenika svjetskoga glasa, a to je bio Benjamin Franklin, istraživač elektriciteta, koji je postao prvi ambasador u Francuskoj i naš prvi član Ruske akademije znanosti i umjetnosti. (Franklin je zauzvrat predložio predsjednicu Ruske akademije, princezu Daškovu, za člana svojega Filozofskoga društva u Philadelphiji, pa je ona i uredno primljena.)

Tek je tridesetak godina nakon američke revolucije naš prvi leksikograf, samouki Noah Webster izdao rječnik koji je dugo ostao utjecajan. Dakle, na početku samostalnoga života Amerike javnost je tražila nove norme za jezik, ali nismo imali pravih stručnjaka koji bi se latili posla. Prirodni je rezultat te situacije da su se nedovoljno jasne i nedovoljno utemeljene norme prenosile s jedne generacije na drugu, od jednoga nastavnika na drugoga, pa su se širile u javnosti poput narodnih pjesama, viceva i alarmantnih vijesti, u koje svatko i nehotice uvodi neku sitnu promjenu. Želio bih ukratko navesti dvije nedovoljno jasno opisane norme tobožnje pravilnosti koje su postojale još prije stjecanja nezavisnosti, a zatim prijeći na opis jednoga novostvorenoga, a očito neutemeljenoga vjerovanja ili sujevjerja iz istoga područja.

Engleski infinitiv sastoji se od dviju riječi, od infinitivnoga znaka *to* i neizmijenjenoga oblika glagola, pa se kaže *to go*, *to begin*, *to transmit* itd. To je hrvatski 'ići', 'početi', 'prenositi'. I drugi germanski jezici imaju sličan dvodijelni infinitiv, pa se u njemačkom kaže *zu gehen*, u nizozemskom *te gaan*, u danskom *at gå* itd. Engleski se ipak razlikuje od srodnih jezika time što znak *to* posjeduje mnogo veću samostalnost, i čak može zamijeniti cijeli infinitiv. Ako vas netko pita na engleskom "Do you want to go to town?" ('Želite li ići u grad?'), možete dati potvrdan odgovor "Yes, I do.", ali ne možete dati odgovor "Yes, I want.", jer mora biti "Yes, I want to." gdje zadnja riječ *to* zapravo zamjenjuje cijeli infinitiv *to go*.

Znak *to*, dakle, vrlo je samostalan u ponašanju. Lako se može razbiti sklop *to* i glagol, kao u poznatom citatu na početku *Zvezdanih staza*: “**To boldly go** where no man has gone before.” Međutim već stoljećima pojedini nastavnici osuđuju takve primjere jer se u latinskom ne možete razbiti infinitiv. Ništa ne pomaže što možete to činiti u takvom inače logičnom jeziku kao što je francuski. Za razbijeni su sklop uveli termin “split infinitive” i prišili mu negativnu konotaciju. Kad uzmemo u obzir dokazanu veliku samostalnost znaka *to* i kad pogledamo uzus pisaca i obrazovanih ljudi, vidimo da je ta kritika, što bi se reklo, bez pokrića. Svejedno se prenosi s pokoljenja na pokoljenje, a kako američki i nastavnici i đaci nisu uvijek vješti u morfološkoj i sintaktičkoj analizi, često nailazimo na kritiku razbijanja i drugih glagolskih fraza koje i nisu infinitivi u pravom smislu riječi.

A sada o prijedlozima i prijedložnim sintagmama. Engleski, kao i nizozemski i skandinavski jezici, u načelu postavlja prijedlog odmah ispred imenice, ali postoji više rečeničkih konstrukcija u kojima je imenica pomaknuta prema početku rečenice, dok prijedlog ostaje na mjestu. Ako uzmemo, recimo, da još nisam pozdravio predsjedavajućega, mogu to izraziti ovako: “I haven’t yet said hello to the chairman.” Ali za razliku od hrvatskoga jezika, u engleskome mogu promijeniti red riječi i reći: “The chairman I haven’t yet said hello to.” Isto se odnosi na upitnu konstrukciju. Ako netko ne zna koga to još nisam pozdravio, može me pitati, ovisno od željenoga stilskoga efekta, “To whom have you not said hello?” ili podjednako dobro “Who haven’t you said hello to?”. Tu bih mogao navesti pasiv te odnosnu ili relativnu konstrukciju koja pruža iste mogućnosti razbijanja sklopa.

Prije više stoljeća, međutim, neki učeni, ali nedoučeni nastavnik rekao je svojim đacima da ne treba odvajati prijedlog od imenice jer da takvih primjera nema u latinskom. Stanje u latinskom samo po sebi još ne bi bilo dovoljno obrazloženje za zabranjivanje nečega što bi bilo sasvim moguće u suvremenom engleskom, danskom, norveškom itd. Međutim, ta tobožnja zabrana poslije je kolala iz usta u usta kao u onoj igri “pokvareni telefon”, a na kraju preuzela oblik “prijedlog ne smije stajati na kraju rečenice”. Ako tu verziju shvatimo doslovno, znači da ne smijem reći “The chairman I haven’t said hello to”, ali smijem reći “The chairman I haven’t said hello to yet”! Skrenuo bih vam pažnju i na to da se nova verzija više ne može obrazložiti argumentima iz latinskoga jezika. Naime, koliko god taj klasični jezik nerado odvaja prijedlog od imenice ili zamjenice, on može staviti prijedlog neposredno poslije zamjenice i reći nešto što sigurno svi znate iz svete mise, *Dominus vobiscum*. Hrvatski je “Gospodin s vama”, a latinski “Gospodin vama sa”, pa je tako prijedlog ipak usprkos svemu na kraju rečenice.

Razmatrali smo dvije starije zabrane. Zajedničko im je da počivaju na nedovoljno razrađenoj analizi funkcioniranja engleskoga jezika, na razlozima

izvučenim iz znanja drugih jezika i na netočnom prenošenju prvobitno izrečene zabrane na druge nastavnike, na đake i širu javnost. Napominjem da ne kritiziram normiranje jezika kao takvo, dapače, to je potrebna i društveno vrlo korisna djelatnost, samo želim pokazati na primjerima kako to treba, a kako ne treba raditi. Na to ćemo se pitanje malo poslije vratiti.

Američki engleski nikada nije prestao biti meta onoga manje svjesnoga i savjesnoga normiranja. Šira javnost pokazuje kompleks manje vrijednosti u pogledu pravilnoga uzusa. Možete često čuti da netko kaže: “My English is terrible”, dakle “Moj engleski je grozan”. To se u jednom slučaju odnosi na engleski pravopis, koji je, kao što znamo, iznimno nedosljedan, dakle čovjek kaže: “Znam da ne znam dobro pisati teže riječi.” U drugom slučaju možda se odnosi na stav Britanaca, dakle: “Britanci kritiziraju naš engleski i kažu da je grozan.” U trećem slučaju to znači: “Znam da nastavnici jezika imaju neki standard kako treba govoriti, ali ja ne razumijem što se sve od mene zahtijeva.” Tomu bih vapaju suprotstavio jednu davno izrečenu misao našega predsjednika profesora Katičića, koji je rekao otprilike ovo: “Standardni jezik nije identičan ni s čijim zavičajnim govorom, pa ga treba učiti. Ali mora biti takav da se može naučiti.”

Da vidimo jedan mnogo noviji američki primjer zabrane bez pokrića. Ako treba reći da mala Marija ima majku koja ju voli, možemo reći engleski bez mnogo razmišljanja: “Little Mary’s mother loves her.” Tu sintagma “little Mary” stoji u takozvanom saksonsom genitivu sa *s* na kraju. Radije ćemo tako reći nego s prijedložnim izrazom, dakle: “The mother of little Mary loves her”, iako ni to drugo nije isključeno. Međutim, za posljednjih nekoliko desetljeća jedna manjina – ponavljam, manjina – nastavnika engleskoga i autora jezičnih savjetnika tvrdi da lična zamjenica, kao što je ovdje “her”, dakle da se lična zamjenica ne smije odnositi na imenicu koja stoji u saksonsom genitivu. Međutim svi obrazovani i neobrazovani govornici i pisci koriste se tom konstrukcijom, čak i oni koji bi ju zabranili. Da dam jedan konkretni primjer: *Toni Morison’s genius enables her to create novels that arise from and express ... [African American life]*. Dakle, genijalnost spisateljice Toni Morison omogućava joj da stvara romane koji, reći ćemo, vjerno odlikavaju život američkih Crnaca. Lična zamjenica *joj* može se odnositi na genitivni sklop na hrvatskom i drugim jezicima, pa i na engleskom. Međutim, baš ta rečenica o našoj nobelovki Toni Morison nedavno je postala predmet sudskoga spora. Godine 2002. pojavila se na sveameričkom testu za prijem na sveučilište, u dijelu u kojem se testira znanje pravilnoga engleskoga jezika. Međusveučilišni odbor za testove očekivao je da će đaci odgovoriti da je rečenica pravilna. Nakon što su đaci širom zemlje pisali test, jedan srednjoškolski nastavnik iz savezne države Maryland tužio je Odbor za testove sudu. Naveo je da je svoje đake naučio da

tako nešto nije pravilno, pa sad nije fer da oni zbog toga dobiju lošiju ocjenu. On im je zapravo tumačio tu novokomponiranu zabranu u izmijenjenom obliku, još kompliciranije, naime da ako lična zamjenica sama stoji u genitivu da se onda može odnositi na saksonski genitiv, inače se ne odnosi.

Jedan moj stari kolega s postdiplomskoga studija lingvistike, Arnold Zwicky, istražujući američke jezične savjetnike i gramatike, našao je da se prvi tragovi te zabrane pojavljuju oko 1941. godine. Došao je do zaključka da je jedan jezični autoritet nekad upozoravao da trebamo biti oprezni kad napišemo sintagmu s genitivom, recimo, *Mama male Marije misli da joj se svi dive*, jer onda nije jasno, možda se svi dive maloj Mariji, a možda se dive samoj mami. Ista je dvosmislenost u engleskom, dakle *Little Mary's mother thinks that everybody admires her*. Onda je drugi neki autoritet izveo krivi zaključak da čim je dvosmislena, treba cijelu konstrukciju zabraniti. Moje je osobno mišljenje da je bespredmetno i pokušati odstraniti sve vrste dvosmislenosti iz normiranoga jezika, dvosmislenost je previše duboko ukorijenjena u jezicima svih nas.

Ima li lijeka za loše izvedeno normiranje jezika? Ja bih tvrdio da ima, da je to dobro i znalački izvedeno normiranje. Trebalo bi najprije širiti svijest u javnosti da je jezik tu radi nas, da normiranje jezika služi potrebama društva, da tu nema mjesta ni za mitologiziranje, ni za amaterizam, ni za tvrdnje o iznimnosti vlastitoga jezika u usporedbi sa svim ostalima. Dosad sam govorio o američkim prilikama, ali ako Hrvati želi naučiti na tuđim pogreškama i izbjeći tuđe nedaće, nadam se da će i njima ova mala rasprava moći biti od neke koristi.

Dodao bih nekoliko riječi o jednom pojavnom obliku jezičnoga normiranja koji je doduše prisutan i drugdje, ali se može nazvati posebno karakterističnim za hrvatsku sredinu. To je institucija lektora. Za sudionike iz drugih europskih zemalja možda termin lektor označava prije svega nastavnika stranoga jezika, ali u Hrvatskoj to znači i ispravljач tekstova na domaćem jeziku. Novine, časopisi i izdavačke kuće imaju lektore koji bdiju nad pravilnošću svakoga objavljenoga teksta. Lektor nije korektor, nije tu da lovi tiskarske pogreške, nego baš pogreške u uzusu autora teksta. To nije ni urednik, koji bi htio stvaralački djelovati na tekst i poboljšati mu čitljivost i umjetničke kvalitete. Lektor trijebi strane riječi i zamjenjuje jednu domaću riječ drugom za koju smatra da bolje odgovara normi u hrvatskom. Ja nisam tu da kritiziram instituciju lektora, ali sam u mogućnosti iznijeti neka svoja zapažanja o načinu na koji oni rade.

Prvo, kao što sam već spomenuo, u sedamdesetim i osamdesetim godinama prošloga stoljeća dugo sam radio na istraživačkim projektima pod vodstvom profesora Rudolfa Filipovića. Za potrebe projekata trebalo je sastaviti dvojezični korpus tekstova. U korpusu su trebali između ostaloga biti paralelni tekstovi na izvornom engleskom jeziku i u prijevodu. Jedan dio tekstova su preveli prevoditelji u Srbiji na svoj jezik, a jedan dio prevoditelji u Hrvatskoj na

svoj. Samo se po sebi nametalo pitanje: trebamo li lektorirati te tekstove prije početka kontrastivne analize? Došli smo do solomonskoga rješenja. Hrvatske ćemo tekstove dati lektorirati po lokalnom običaju, srpske tekstove nećemo lektorirati. Razgledajući tekstove u pisanom obliku, mogao sam pratiti što su hrvatski lektori s njima radili. Mijenjali su red riječi u rečenicama. Pomakli bi enklitičke oblike glagola i zamjenica bilo prema lijevo bilo prema desno, već prema tome kako su u tom trenutku razumjeli zahtjev da enklitike budu na drugom mjestu u rečenici. Prekrižili bi dobro poznate riječi i stavili one manje poznate. Ne bih mogao tvrditi da su tekstovi od toga postali čitljivijima.

Drugo, jednom sam i sâm bio lektoriran, odnosno jedan moj tekst. U Zagrebu početkom sedamdesetih godina izlazio je časopis ili magazin za estradnu glazbu pod naslovom *Pop Express*. Uputio sam pismo uredniku u vezi s jednom pjesmom. Počeo sam baš tako: “U vezi s pjesmom tom i tom htio sam reći to i to.” Kad su moje pismo objavili, glasilo je: “Glede te i te pjesme.” Nailazio sam nedavno na tvrdnje kako je prijedlog *glede* s genitivom zapravo izumro, a umjetno je vraćen u hrvatski jezik u devedesetim godinama, ali eto, jedan ga je nepoznati lektor stavio u tekst oko sedamdesete godine, premda je ta riječ nesvojstvena mojemu malo laganijem stilu i neprimjerena sadržaju časopisa o lakoj glazbi i rok-glazbi.

Nisu samo *outsideri*, kao ja, nezadovoljni radom pojedinih lektora. Prije deset godina izašao je posebni prilog časopisu *Vijenac* posvećen pravopisnim pitanjima, a naročito radu lektora, a 2005. je preštampan u obliku dviju knjiga s rječitim naslovom *Jezik na križu – Križ na jeziku*. Mnogi od autora eseja, sabranih u te dvije knjige, tuže se što lektori mijenjaju jezik u tekstovima po nekim nepisanim kriterijima koji kao da se prenose od jednoga na drugoga, dakle isto onako kako smo već vidjeli u slučaju američkih normativnih zahvata. Ponavljam, nisam tu da se zalažem za ukidanje lektora. Pretpostavljam čak da će znatan broj studenata ovoga fakulteta postati lektori. Ne bih im želio ugroziti radna mjesta, samo se nadam da će ih njihovi profesori naučiti da rade savjesno i transparentno. Podsjetio bih još jednom na riječi profesora Katičića. Standardni jezik mora biti svima dostupan. Ako postoji popis riječi koje lektori trebaju zamijeniti drugim riječima, i taj popis trebao bi biti otvoren i svima dostupan.

Malo sam oduljio govoreći o radu lektora, jer je to pojava specifična baš za ovu sredinu i kao takva zaslužuje pažnju sociolingvistike. Još bih htio ukazati na potrebu razlikovanja dvaju tipova teksta, a to razlikovanje ne tiče se samo lektora nego i drugih jezičnih i čak nejezičnih stručnjaka. Mislim na tekstove općega tipa i tekstove s terminima. Termini su oduvijek bili važni za upotrebu jezika, ali su posljednjih godina neizmjereno dobili na važnosti. Europska unija razmatra pitanje o hrvatskom članstvu, dok se u samoj Hrvatskoj i dalje ras-

pravlja o tome treba li u EU ući. Da bi Hrvatska bila pripravna da uđe – time još nije rečeno da bi trebala ući – mora preuzeti zakonik Europske unije i za svaki pravni i gospodarski pojam naći odgovarajući jedinstveni i nedvosmisleni hrvatski ekvivalent.

Dakle, pristup neterminološkoj i terminološkoj uporabi jezika trebao bi biti drugačiji, čak za sto osamdeset stupnjeva obrnut. Recimo, kroatist čitajući beletristički tekst smatra sinonimiju i nijanse bogatstvom jezika, sustavno daje prednost riječima domaćega podrijetla, a nastoji naći zamjene za strane riječi, pa visoko cijeni način na koji pojedini autor književnoga djela iskorišćuje tvorbene mogućnosti koje mu nudi hrvatski jezik. S druge strane jezikoslovac terminolog svakomu terminu strogo određuje mjesto u terminološkom sustavu, ne forsira domaću riječ po svakoj cijeni, izbjegava sinonime za isti pojam i suzbija amaterizam i individualno stvaralaštvo. Slikovito rečeno, opći bi se kroatist mogao zapitati “Kako se hrvatski kaže administracija?” i nakon koke-tiranja s novostvorenim oblikom *upravba* svuda bi stavio u tekst za Europsku uniju *uprava*, dok terminolog zna da mora ispitati koje sve pojmove pokriva englesko-francuski izraz *administration*, *administration* i za svaki pojam potražiti odgovarajući hrvatski izraz, pa bila to *administracija* ili *uprava* ili koja druga riječ.

Da završim s nešto malo veselijim primjerom normativne intervencije u leksikon jezika nego što su ti s visokim državnim interesima Hrvatske. Postoji jedan mliječni proizvod – *kajmak*. Nije ni sir ni maslac. Koristi se u regionalnoj kuhinji. Lijepo pristaje uz čevapčiče i druge specijalitete, a onomu tko ga cijeni, jako nedostaje kad ga nema. U devedesetim godinama ovdje u Zagrebu jedan moj kolega uočio je u trgovini zalihe kajmaka. Htio je uzeti toliko i toliko dekagrama, a prodavačica mu je rekla da to nije kajmak nego *sirni namaz*. Na to se moj kolega kao kupac silno bunio, jer je znao što je to sirni namaz. Ne samo da je to već postojeći termin za proizvod od sira, nego ima šire i drugačije značenje nego što je pravi kajmak. Taj je kolega pristao da svoj kajmak kupi tek onda kad se prodavačica *sotto voce* s njim ipak složila da je to kajmak.